पाठ-१८
पर्यावरणस्य संरक्षणम्

सारान्शः
यत् अस्मान् परितः आवृणोति तत् पर्यावरणम् अद्यत्वे पर्यावरणसंरक्षणस्य चिन्ता सर्वत्र तीव्रा दृश्यते । वेदेषु पर्यावरणविषये सर्वत्र कल्याणकामना दृश्यते । मानवजीवनाय स्वच्छं शुद्धं च पर्यावरणम् अपेक्ष्यते। इतस्ततः निक्षिप्तानि प्लास्टिकवस्तूनि प्रदूषणं जनयन्ति। पर्यावरणस्थानं पञ्चविधम् । प्रथमं स्थानं तु स्थलमण्डलम् भूमिमण्डलम् वा। पादपाः मनुष्यस्य क्षेमाय भवन्तु । भागवतपुराणेऽपि आदिष्टम् यत् अस्माभिः वृक्षाः कदापि न दहनीयाः ।महाभारते सत्यं लिखितम् "व्याघ्रेण वनं रक्ष्यते।" अशोकस्य राज्ये वृक्षकर्तनं पशुपक्षिवधः च दण्डनीय अपराधः आसीत्। जलं पर्यावरणस्य द्वितीयं तत्त्वं वर्तते। दूषितजलपानेन स्वास्थ्यं नश्यति । अन्तरिक्षमण्डले तेजोमण्डलं पर्यावरणस्य एकं तत्वम् अस्ति। पर्यावरणस्य प्रकृष्टं तत्वं वायुमण्डलम् । वायुः दूषितः न करणीयः यतः विषाक्तो वायुः अनेकान् रोगान् जनयति।नभोमण्डलम् पर्यावरणस्य पञ्चमं स्थानम्। वाहनानि, यन्त्रशालाः, ध्वनिविस्तारकाः च उच्चैः ध्वनिम् उत्पाद्य ध्वनिप्रदूषणं कुर्वन्ति येन बधिरत्वम् उत्पाद्यते। ओजोनपटले विकिरणप्रभावेण अधुना अपक्षयः दृश्यते। यदि अस्य रक्षा न क्रियते तदा भयंकराः व्याधयः सम्भविष्यन्ति । यदि वयं पर्यावरणरक्षणे सावधानाः भवेम, तदा जीवनं शान्तिमयं भवेत्। अतः ऋषयः प्रजाभ्यः पशुभ्यः च अभयं कल्याणं च कामयन्ते ।

मुख्य बिन्दवः
वेदेषु प्रकृतिः-
स्थलम्- पृथिवी अस्माकं माता अतः नमस्करणीया वर्तते कथितं हि माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः । अथर्ववेद 12/1/12
जलम्- (आपः) शंनो देवीरभिष्टये आपो भवन्तु पीतये। यजु. 36/12
तेजः- अग्निमीडे पुरोहितं, यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम्। ऋग्वेद 1/1/1/
वायुः- ओउम् शन्नो वातः पवतां शन्नस्तपतु सूर्यः । यजु. 36/10
नभः- शं न सुरुचिः भवतु स्वधाभिः । शं रोदसी बृहती शं नो अद्रिः । शं नो देवानां सुहतानि सन्तु । नाहक् 7/35/3

अवगच्छामः
यजुर्वेदे सर्वत्र शान्तिः भवेत्। क्वचिदपि विचारप्रदूषणं न स्यात् इत्थं प्रार्थितम् - ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वे देवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेव सा मा शान्तिरेधि । पर्यावरणसंरक्षणाय एतादृशी शान्तिः सर्वत्र अपेक्षिता।

आवश्यकोऽयं ज्ञानम्
भारतदेशे 2200 वर्षेभ्यः पूर्वम् एव पर्यावरणस्य जागरूकता आसीत् इति नूनं विस्मयावहम्। यस्य पर्यावरणस्य विषये अद्य वयं बहु चिन्तिताः स्मः तस्य पर्यावरणस्य संरक्षणस्य चिन्ता अशोकस्य राज्येऽपि आसीत् । अस्य प्रमाणाः सन्ति तत्कालीनाः उपलब्धाः शिलालेखाः । ततः तु पर्यावरणस्य ईदृशी समस्या नासीत् यतः अस्माकं पर्यावरणं प्रकृतेः विविधोपादानैः पूर्णमासीत्। समस्तानि प्राकृतिकतत्त्वानि देवताः एव मन्यन्ते स्म। अतः यजुर्वेदे उक्तम् - अग्निर्देवता वातोदेवता सूर्यदेवता.... वरूणो देवता ।।
ॐ देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाया दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं न पुनातु वाचस्पतिर्वीचं नः स्वदतु । यजु. 30/11

व्याकरण बिन्दवः शब्द भण्डाराश्च
सूत्रम्- वृद्धिरेचि
अर्थः- अवर्णात् एचि परे पूर्वपरयोः स्थाने वृद्ध्येकादेशः भवति।

सूत्र- एङः पदान्तादति
अर्थः - पदान्तात् एङः अति परे पूर्वरूपम् एकादेशः स्यात्।

सूत्रम् - अकः सवर्णे दीर्घः
अर्थः- अकः सवर्णाचि परे पूर्वपरयोः स्थाने दीर्घ एकादेशः भवति।
शब्दार्थाः
1. आवृणोति = घेरता है
2. आद्रियते = आदर किया जाता है।
3. वीरुधः = लहलहाती लताएँ
4. द्रुमेभ्यः = पेड़ों के लिए
5. दूषितजलपानेन= गंदा पानी पीने से
6. यन्त्रशाला: = कारखाने
7. अपक्षयः = विनाश, हानि
8. कामयन्ते = कामना करते हैं

योग्यतां वर्धयत

अद्यत्वे पर्यावरणस्य भीषणा समस्या वर्तते । वयं गृहस्य अवकरं नदीषु क्षिपामः; वस्त्राणि च फेनिलेन नदीषु, कूपेषु सरोवरेषु एव प्रक्षालयामः। औद्योगिकगैसैः अपि जलं प्रदुष्यते। किमधिकम् गंगायमुनेऽपि प्रदूषिते जाते। वयं तत् दूषितं जलमेव पिबामः रुग्णाः च भवामः । ध्वनिविस्तारकयन्त्रैः विशेषतः रात्रौ विभिन्नसमारोहेषु उच्चैः गीतानां कोलाहलेन ध्वनिप्रदूषणं जायते। औद्योगिकविकासेन वायुप्रदूषणमपि जातम् । एवमेव विचारप्रदूषणम् अपि सर्वत्र दृश्यते । अतोऽस्माभिः सदा पर्यावरणस्य संरक्षणं कर्तव्यम् ।

पाठ संप्रेष्यः

- पर्यावरणस्य समस्या चिन्तनीया अस्ति ।
- पर्यावरणस्थानस्य पञ्चविधानि नामानि ।
- अस्माभिः वृक्षदहनं न कर्तव्यम्, प्लास्टिकवस्तूनां प्रयोगः न कर्तव्यः यतः तानि प्रदूषणं जनयन्ति ।
- वाहनानि, ध्वनिविस्तारकयन्त्राणि ध्वनिप्रदूषणं कुर्वन्ति ।पशूनां पक्षिणां च संरक्षणम् आवश्यकम्, वृक्षकर्तनं न कर्तव्यम्, दूषितं जलं न पातव्यम्।

अधिकाङ्कानाम् अर्जनं कथं भवेत् ।

- ➢ पाठस्य सम्यक् रूपेण अध्ययनं कृत्वा भावम् अवगच्छेत।
- ➢ पाठे आगतानां कठिन शब्दानां व्याकरणात्मक स्वरूपं जानीयात् ।
- ➢ अधिकाधिक अध्याये संदर्भित विषयाणां अध्ययनं कर्तव्यम्।

स्व मूल्याङ्कनम् कुरुत

- अध्यायस्य भावं स्व शब्दैः वर्णयत ।
- अध्याये आगतानां व्याकरण बिन्दुनां अभ्यासं कुरुत ।
- मूल पाठस्य अभ्यासं कुरुत।